

σει νομοθετημάτων θείας έμπνεύσεως, εκείνος έθεώρησε τήν πολιτικήν πραγματικότητα ώς πλαίσιον και ώς προϋπόθεσιν δια τήν έκπλήρωσιν τών επιδιώξεων τοϋ ιδιωτικοϋ βίου. Ἡ πόλις δέν αποτελεί πλέον τόν υψιστον σκοπόν τῆς ύπάρξεως, αλλά μίαν έξωτερικήν συνθήκην, ή όποία δια τῆς τάξεως, τῆς άμεροληψίας και τῆς σταθερότητος, τών άστικών της παραγόντων, επέτρεπεν εις τοϋς άνθρώπους νά διάγουν άπερίσπαστοι έκ τών διοικητικών ύποθέσεων τήν προσωπικήν των ζωήν. Ἀπό τῆς άπόψεως αϋτῆς ή μάχη τῆς Χαιρωνείας ύπήρξε τό άνοιγμα τῆς Ἑλλάδος πρὸς τήν ήθικήν σφαίραν τοϋ άνθρώπου, ό όποίος δια τῆς κρατικῆς του έξουδετερώσεως έχασε τήν κοινωνικήν του κατοχύρωσιν ταυτοχρόνως πρὸς τήν πολιτικήν του άποστολήν.

3. Γεωπολιτικά αίτια τῆς παρουσιάσεως τοϋ άνθρώπου ώς αϋτοσκοποϋ

Ἀπό τοϋ Πλάτωνος πρὸς τόν Ἀριστοτέλη άντεστράφη μεταξϋ πόλεως και πολίτου ή σκοπιμότης. Ἡ όμαλή λειτουργία τοϋ πολιτεύματος δέν ήτο πλέον ή επιδίωξις τῆς προσωπικῆς ζωῆς, αλλά μία έξωτερική της προϋπόθεσις. Ὡς έκ τούτου ό Ἀριστοτέλης δέν αφήνει τήν πολιτικήν έκτός προσοχῆς, αλλά τήν θεωρεῖ ώς άπαραίτητον όρον δια τήν έκτέλεσιν τοϋ κυριωτέρου άνθρωπίνου έργου, χάριν τοϋ όποίου συντελοϋνται τά πάντα τόσον εις τόν κρατικόν, όσον και εις τόν άτομικόν βίον. Ἡ έρώτησις, τί άκριβῶς επιδιώκεται εις τήν ύπαρξιν, άπετέλεσε τήν βασικήν φροντίδα τῆς ήθικῆς του φιλοσοφίας, έφ' όσον οϋτε ή πόλις οϋτε οί θεοί, τοϋς όποίους εκείνη οϋτως ή άλλως είχεν άποκλείσει έκ τών δημοσίων ύποθέσεων, ήσαν εις θέσιν νά δικαιολογήσουν τήν πρᾶξιν. Ἐάν τήν έποχήν αϋτήν προέχη τό πρόβλημα τῆς άτομικῆς διαγωγῆς κατ' άντίθεσιν πρὸς τήν παραγωγήν χρησίμων πραγμάτων, τά όποία θά ήτο δυνατόν νά κρατήσουν τήν προσοχήν έκτός τοϋ κυρίου θέματος («πλειόνων δέ εύρισκομένων τεχνῶν και τών μέν πρὸς τά άναγκαῖα τών δέ πρὸς διαγωγήν οϋσῶν, άει σοφωτέρους τοϋς τοιούτους εκείνων ύπολαμβάνομεν δια τό μή πρὸς χρῆσιν εἶναι τας επιστήμας αϋτῶν»)¹, τοϋτο συνέβη, διότι κατεστράφη τό πλαίσιον τών πολιτικῶν αξιῶν, έντός τοϋ όποίου ό άνθρωπος είχεν ώς μέλημα τήν έκπλήρωσιν των*. Ἡ άπάντησις δια τοϋτο, τήν όποίαν έδωσαν τά «Ἠθικά Νικομάχεια» εις τό έρώτημα, πρὸς τί ό άνθρώπινος βίος, ύπήρξεν ή θεωρητική δικαίωσις τῆς παρουσιάσεως τοϋ άνθρώπου τῆς Ἑλλάδος μετά τήν κατάλυσιν τῆς δημοκρατίας ώς αϋτοσκοποϋ.

1. Μεταφυσ. Α' 1 (ρ. 981 b 17 — 20).

* «Ἐπιχώριος μηδεις έστω τών περι τά δημιουργικά τεχνήματα διαπονούντων.. τεχνην γάρ ίκανήν, πολλῆς άσκήσεως άμα και μαθημάτων πολλῶν δεομένην, κέκτηται πολίτης άνήρ τόν κοινόν τῆς πόλεως κόσμον σώζων και κτώμενος» (Πλάτωνος: Νόμων 846 D).

Ἡ ἐξάντλησις τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς διαθέσεων, εἰς τὴν ἐπιδιώξιν ἀπλῶς καὶ μόνον τοῦ ἰδιωτικοῦ τῆς σκοποῦ, ὑπῆρξε μία τόσον ἰσχυρὰ πολιτικὴ ἐντύπωσις διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὥστε νὰ υἱοθετήσῃ τὴν ἄποψιν, ὅτι «ἔλλογα καὶ ἄλλογα»¹ τείνουν εἰς τὴν αὐτοκατάφασιν τοῦ βιολογικοῦ τῶν ἀτόμου, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρονται σοβαρῶς διὰ τὴν μεταξύ τῶν σχέσιν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀναζητήσις τοῦ ἐνδιαθέτου συμφέροντος ἦτο ἡ μόνη κοινότης τῶν ὄντων εἰς τὴν κατεύθυνσίν των πρὸς τὸ πολυτιμότερον στοιχεῖον τῆς φύσεώς των: «Τὸ δὴ πάντ' ἐπὶ ταῦτ' ἔφερεσθαι μηνύειν ὡς πᾶσι τοῦτο ἄριστον ὄν (ἕκαστον γὰρ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν εὐρίσκειν, ὡσπερ τροφήν), τὸ δὲ πᾶσιν ἄριστον καὶ οὐ πάντ' ἐφίεται, τὰγαθὸν εἶναι»². Τὴν ἀνωτέρω διαπίστωσιν τοῦ γνωστοῦ τοῦ³ Ροδίου μαθηματικοῦ Εὐδόξου δὲν παρεδέχθη ὁ Ἀριστοτέλης ἀκρίτως, τὴν ἐξετίμησεν ὁμοῦς τόσον πολὺ, ὥστε νὰ ἐγκαινιάσῃ διὰ μιᾶς θεματικῆς τῆς παραλλαγῆς σχετικῆς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους ἔργα τοῦ ἀνθρώπου τὴν τελευταίαν συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος: «Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινος ἐφίεσθαι δοκεῖ»⁴.

Ἡ *propositio* αὐτὴ *universalis* δὲν προϋποθέτει μόνον τὴν λογικὴν γενίκευσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐπετεύχθη διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἰωνίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴν του διεύρυνσιν, ἀφ' οὗτο ὁ συμβατικὸς νόμος ὑπεχώρησεν ἠθικῶς ἐνώπιον τῶν αἰτημάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν κάμψιν καὶ ἰδίως τὴν στρατιωτικὴν ἀνατροπὴν τῆς δημοκρατίας. Προκειμένου ὁμοῦς νὰ κατανοηθῇ αἰτιολογικῶς ἡ ἀπαίτησις ἐνὸς γεγονότος, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων προθέσεων, χωρὶς νὰ ἐκτελῆ μὲ τὴν σειράν του ὑπηρεσίαν χάριν ἐνὸς ὑπερτέρου αἰτήματος, πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ μία μοναδικὴ διὰ τὴν ἱστορίαν συνθήκη, ἡ ὁποία ἐχαρακτήρισε τὸν πολιτικὸν κόσμον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρουσίασις τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς ὡς μέσων διὰ τὴν πραγματοποίησιν ἐνὸς μοναδικοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπαχθῇ περαιτέρω εἰς μίαν γενικωτέραν σκοπιμότητα, ἀλλὰ νὰ εἶναι αὐτοτελής ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι δικαιολογεῖται, ἐπειδὴ τὸν ἐπιδιώκει, ἀποτελεῖ τὴν ἠθικὴν ἀξιοποίησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνενοῦς, τὸ ὁποῖον ἡ Ἑλληνικὴ πραγματικότης ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν αὐτονόμων πολιτικῶν τῆς κρατῶν ἔτεινε νὰ ἐκλάβῃ ὡς ὑψίστην ἀξίαν: «Τὸ γὰρ τέλειον ἀγαθὸν αὐταρκες εἶναι δοκεῖ»⁵.

1. Ἡθ. Νικ. Κ' 2 (p. 1172 b 10).

2. » » Κ' 2 (p. 1172 b 12 — 15).

3. Ἴδε W. Jaeger: Aristoteles, ὡς ἀν. σ. 367.

4. Ἡθ. Νικ. Α' 1 (p. 1094 a 1 — 3). Πρβλ. Α' 2 (p. 1095 a 14/15).

5. » » Α' 5 (p. 1097 b 7/8).

Ὡς οικοδομικοὶ ὄροι διὰ τὴν ἰδέαν τῆς αὐταρκείας θὰ πρέπει νὰ ληφθοῦν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν

- πρῶτον ἡ λήξις τῶν νομαδικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τελικῶς εἰς τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν κατὰ τόπους ἐξουσιῶν,
- δεύτερον ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόλεων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντὸς κοιλάδων, ὥστε νὰ παρουσιάζεται μία «φυσικὴ ἐνότης»¹ ὡς βᾶσις τοῦ συλλογικοῦ βίου,
- τρίτον τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐπέτρεπε τὸν ἀπεριόριστον ἐφοδιασμὸν καὶ τὴν κρατικὴν ἀνεξαρτησίαν ἐναντι τῶν χερσαίων δυνάμεων καὶ
- τέταρτον ἡ κρίσις τῆς οὐδετερότητος καὶ τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Περσῶν μετὰ τὴν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον παρουσίασεν ἰδεολογικῶς, ὅτι ἐκινδύνευεν, ὡς κεντρικὴν ἀπαίτησιν τῆς ζωῆς.

Ἡ τιμὴ τῆς αὐταρκείας, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ὁ Πλάτων* καὶ ὁ Ἀριστοτέλης** ἐξήρτησαν τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ σύμπαντος, θὰ ἦτο ἐν τούτοις ἀδιανόητος χωρὶς τὴν λόγῳ τῆς ἐντεινομένης ἠθικῆς κρίσεως συνεχῶς ἰσχυροτέραν ἐξιδανίκευσιν τῆς πόλεως ὡς τοῦ ὑψίστου μεγέθους τῆς ζωῆς, ἔνεκα καὶ πρὸς χάριν τοῦ ὁποίου ὑφίσταντο καὶ συνετελοῦντο τὰ πάντα καὶ (μετὰ τὴν ἠθικὴν τῆς καταστροφῆς) χωρὶς τὴν ἀποχώρησιν τῶν πολιτικῶς εὐαισθητῶν ἐκ τοῦ δημοσίου βίου, οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν εἰς ἀντιπερισπασμὸν ὁμίλους ἀνταλλαγῆς σκέψεων διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς εἰς τὸν κόσμον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρουσιάσουν τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν πρᾶξιν ὡς τὴν εὐγενεστέραν δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεως ἀνεξαρτήτως τῶν πολιτικῶν γεγονότων.

4. Παραδειγματικὸς πολίτης ὁ αὐτάρκης

Εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀντίστασιν ἐναντίον τῆς συντριβῆς τοῦ πολιτι-

1. J. Ferguson: Moral Values in the Ancient World, ὡς ἀν. σ. 134.

* «Ἀπῆει τε γὰρ οὐδὲν οὐδὲ προσήειν αὐτῷ ποθεν.. αὐτὸ γὰρ ἑαυτῷ τροφήν τὴν ἑαυτοῦ φθίσειν παρέχον καὶ πάντα ἐν ἑαυτῷ καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ πάσχον καὶ δρῶν ἐκ τέχνης γέγονεν. ἠγήσατο γὰρ αὐτὸ ὁ ξυνθεὶς αὐταρκὲς ὄν ἄμεινον ἔσεσθαι μᾶλλον ἢ προσδεῆς ἄλλων» (Τιμαίου 33 C — D).

** «Ἐπεὶ δ' ἐστὶ τι αὐτὸ ἀκίνητον ὄν, ἐνεργεῖα ὄν, τοῦτο οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν οὐδαμῶς.. ἐκ τοιαύτης γὰρ ἀρχῆς ἦρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις» (Μετὰφ. Α' 7, p. 1072 b 7/8, 13/14).

κοῦ κόσμου ὁ Ἄριστοτέλης ἐξετίμησε τοὺς ἐξωτερικοὺς δρους τῆς ἐπιβλημένης διαγωγῆς («δόξειε δ' ἂν καὶ τῆς ἐκτὸς χορηγίας ἐπὶ μικρὸν ἢ ἔλαττον δεῖσθαι τῆς ἠθικῆς»)¹, ἐξέφρασεν ἐν τούτοις τὴν ἀποψιν, ὅτι, ὅσον ὀλιγώτερον ὁ ἄνθρωπος μετεῖχε τῶν κοινῶν, τόσον μικροτέραν ἐχρειάζετο συνδρομὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος: «Ἡ τε λεγομένη αὐτάρκεια περὶ τὴν θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη· τῶν μὲν γὰρ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖον καὶ σοφὸς καὶ δίκαιος καὶ οἱ λοιποὶ δέονται, τοῖς δὲ τοιούτοις ἱκανῶς κεχορηγημένων ὁ μὲν δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει καὶ μεθ' ὧν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σῶφρων καὶ ὁ ἀνδρεῖος καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος, ὁ δὲ σοφὸς καὶ καθ' αὐτὸν ὧν δύναται θεωρεῖν καὶ ὅσῳ ἂν σοφώτερος ἦ, μᾶλλον»². Ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὐτάρκειαν δὲν εἶχε σημασίαν, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ μεγαλοπρεπῶν ἢ μηδαμινῶν ἐπιτευγμάτων, διότι, ὅσον σημαντικώτερα ἐθεωρεῖτο μία προσπάθεια, τόσον μεγαλυτέραν εἶχεν ἀνάγκην ὑλικῶν παραγόντων, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνον δὲν ἦσαν ἀπαραίτητοι, ἀλλ' ἦτο δυνατόν νὰ παρουσιασθοῦν ὡς προσκόμματα εἰς τὸν ἀμιγῆ φιλοσοφικὸν βίον: «Πρὸς δὲ τὰς πράξεις πολλῶν δεῖται καὶ ὅσῳ ἂν μείζους ὦσι καὶ καλλίους, πλειόνων· τῷ δὲ θεωροῦντι οὐδενὸς τῶν τοιούτων πρὸς γε τὴν ἐνέργειαν χρεῖα, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν καὶ ἐμπόδιά ἐστι πρὸς γε τὴν θεωρίαν»³.

Ἐκεῖνος ὡς ἐκ τούτου, ὁ ὅποιος πράττει κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον, δὲν χρειάζεται ἀπαραιτήτως, ὅπως πιστεύουν ὠρισμένοι, ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν ἐκδήλωσίν του καὶ δὲν ἀποβλέπει ὅπωςδῆποτε εἰς ἐξωτερικὰ ἐπακόλουθα τῆς πράξεώς του, ἀλλ' ἐνεργεῖ χάριν αὐτῆς καὶ μόνης καὶ τοῦ ὅσον τὸ δυνατόν τελειότερου βαθμοῦ τῆς πνευματικῆς του ἐνεργείας: «Ἀλλὰ τὸν πρακτικὸν οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς ἑτέρους, καθάπερ οἶονταί τινες, οὐδὲ τὰς διανοίας εἶναι μόνας ταύτας πρακτικὰς τὰς τῶν ἀποβαινόντων χάριν γινομένας ἐκ τοῦ πράττειν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὰς αὐτοτελεῖς καὶ τὰς αὐτῶν ἕνεκεν θεωρίας καὶ διανοήσεις· ἡ γὰρ εὐπραξία τέλος»⁴. Χάριν αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς αὐτοτελείας ἔπρεπε νὰ μὴ λάβῃ τεραστίαν ἀνάπτυξιν (μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξόγκωσιν τῶν κρατικῶν ἀρμοδιοτήτων καὶ τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν συμπέσιν καὶ τὴν ἐξαθλίωσιν τῶν ἀτόμων, τὰ ὅποια δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ προβάλλουν ἀντίστασιν εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν διοίκησιν καὶ τὴν οἰκονομικὴν πλεονεξίαν) οὔτε βεβαίως νὰ παρουσιάσῃ λειψανδρίαν (μὲ ἀποτέλεσμα τὴν προσπάθειαν μεταβιβάσεως τοῦ βάρους τῆς ἐργασίας). Θὰ ἔπρεπε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νὰ ληφθοῦν μέτρα,

1. Ἡθ. Νικ. Κ' 8 (p. 1178 a 23 — 25). Πρβλ. Η' 14 (p. 1153 b 17 — 19).

2. » » Κ' 7 (p. 1177 a 27 — 34).

3. » » Κ' 8 (p. 1178 b 1 — 5).

4. Πολ. Η' 3 (p. 1325 b 16 — 21).

τὰ ὅποια νὰ καταστήσουν τὴν πόλιν «πλήθει καὶ μεγέθει τοσαύτην, ὥστε δύνασθαι τοὺς οἰκοδντας ζῆν σχολάζοντας ἐλευθερίως ἅμα καὶ σωφρόνως»¹. Βασικὸς στόχος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγραμματισμοῦ θὰ ἦτο ἐπομένως ὁ ἀριθμὸς ἐκεῖνος τῶν πολιτῶν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπέτρεπε τὴν ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέραν ἀτομικὴν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν σαφῶν ὁρίων τῆς κοινωνικῆς τάξεως: «Δῆλον τοίνυν ὡς οὗτός ἐστι πόλεως ὄρος ἄριστος, ἢ μεγίστη τοῦ πλήθους ὑπερβολὴ πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς εὐσύνοπτος»².

Ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ ὤφειλεν ἐπὶ πλέον νὰ συντονίζῃ τὴν γενικὴν προσπάθειαν, ὥστε νὰ μὴ παρουσιασθῇ τὸ φαινόμενον τῆς ὑπερτροφίας ὠρισμένων κοινωνικῶν ομάδων ἢ ἀτόμων καὶ τοῦ ὑποτονισμοῦ ἄλλων τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων, διότι τὸ πρᾶγμα θὰ κατέληγεν εἰς τὴν καταστροφὴν ὀλοκλήρου τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ: «Ὡσπερ γὰρ σῶμα ἐκ μερῶν σύγκειται καὶ δεῖ ἀξάνεσθαι ἀνάλογον, ἵνα μένη συμμετρία, εἰ δὲ μὴ φθείρεται... οὕτω καὶ ἡ πόλις σύγκειται ἐκ μερῶν ὧν πολλάκις λανθάνει τι ἀξανάμενον, οἷον τὸ τῶν ἀπόρων πλῆθος»³. Ταυτοχρόνως τὰ ἄτομα δὲν θὰ πρέπει νὰ νομίζουσι, ὅτι μόνον οἱ πᾶμπλουτοὶ ἔχουσι τὴν ἰκανότητα νὰ ζοῦν εὐτυχεῖς ἐκ μόνου τοῦ λόγου, ὅτι χρειάζεται μία στοιχειώδης ἐξασφάλισις τῶν πόρων ζωῆς διὰ τὴν εὐτυχίαν: «Οὐ μὴν οἰητέον γε πολλῶν καὶ μεγάλων δεήσεσθαι τὸν εὐδαιμονήσοντα, εἰ μὴ ἐνδέχεται ἄνευ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν μακάριον εἶναι· οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τὸ αὐτάρκες»⁴. Διὰ τὸν εὐδαίμονα βίον χρειάζεται μάλιστα ὁ περιορισμὸς τῶν ἀπαιτήσεων, μία συνεχὴς προσπάθεια ἐξουδετερώσεως τῶν περιττῶν ἀναγκῶν, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν βαθμὸν τῆς αὐτάρκειας, ὁ ὁποῖος θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ζητήσῃ χωρὶς περισπασμοῦ καὶ μὲ συνέπειαν τὸ οὐσιῶδες.

Τὸ ἰδανικὸν τῆς ὑπερνικήσεως τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἢ ἐκπλήρωσις τῶν ὁποίων συνεδέετο γενικῶς πρὸς τὴν σωματικὴν ὑπαρξιν καὶ περιῶριζε τὴν πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν, εἶχεν ἐνσαρκωθῆ παραδειγματικῶς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, τὸν ὁποῖον οἱ φίλοι του «ἤδεσαν ἀπ' ἐλαχίστων μὲν χρημάτων ζῶντα, τῶν ἡδονῶν δὲ πασῶν ἐγκρατέστατον ὄντα»⁵. Ὅχι μόνον ἦτο εἰς θέσιν νὰ ζῆ χωρὶς νὰ χρειάζεται, ὅσα δι' ἄλλους ἦσαν ἀπαραίτητα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κοινωνικά του καθήκοντα ἐπεδίωκε τὰ πρᾶττα ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων: «Αὐτάρκης ἐν ταῖς προσηκούσαις πράξεσιν αὐ-

1. Πολ. Η' 5 (p. 1326 b 30 — 32). Πρβλ. Π. Β. Δερτιλῆ: Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς οἰκονομολόγος («Πρακτικὰ Ἀριστοτελείου Συμποσίου» 27 — 30 Μαΐου 1969, Ἀθῆναι 1969, σ. 124), Μ. Prélot: Histoire des idées politiques, ὡς ἀν. σ. 102.

2. Πολ. Η' 4 (p. 1326 b 22 — 24).

3. » Ε' 3 (p. 1302 b 34 — 1303 a 2).

4. Ἡθ. Νικ. Κ' 9 (p. 1179 a 1 — 5).

5. Ξενοφῶντος: Ἀπομνημονευμάτων I 2, 14.

τὸς εἶναι ἐπεμελείτο»¹. Τὸ σημαντικὸν μάλιστα ἦτο, ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην συμπαραστάσεως οὔτε εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σημαντικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν «μηδὲ ἄλλου προσδεῖσθαι ἀλλ' αὐτάρκης εἶναι πρὸς τὴν τούτων γνῶσιν»². Ἐκεῖνος διὰ τοῦτο ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τοῦ φιλοσόφου περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέχθη, ὅτι ζῆ κατὰ τρόπον ἄριστον μὲ τὴν συγκριτικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους μικροτέραν βοήθειαν: «Ὁ τοιοῦτος μάλιστα αὐτὸς αὐτῷ αὐτάρκης πρὸς τὸ εὖ ζῆν καὶ διαφερόντως τῶν ἄλλων ἤκιστα ἑτέρου προσδεῖται»³.

5. Ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ πέρατος πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ὑψιστον ἀγαθὸν

Ὁ,τι ὁ Πλάτων ὠνόμασεν «εὖ ζῆν» ἢ «εὖ πράττειν», ἀπεκάλεσεν ὁ Ἄριστοτέλης «εὐδαιμονεῖν»⁴. Ὁ ὄρος ἐσήμαινεν ἀρχικῶς τὴν θεῖαν παραχώρησιν, «ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ»⁵. Τὴν ἐποχὴν ὁμοῦ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ θεοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν πολιτικὴν τῆς εὐνοίας, διὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν εὐθύνην ἔναντι τοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος καθόριζεν ἐπακριβῶς τὴν ἀτομικὴν συμπεριφορὰν, ἡ εὐδαιμονία ἔχασε τὴν ἀναφορὰν τῆς εἰς τὸν θεῖον κόσμον. Ἀφ' ὅτου διὰ τοῦτο ἡ πρᾶξις ἀπέκτησεν ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν δημοκρατιῶν λογικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτονομίαν, ὥστε νὰ θεωρηθοῦν «τὰ μέγιστα μὴ θεῶν εἶναι μηδὲ τύχης, ἀλλὰ τῶν ἐπιμεληθέντων»⁶, ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε ὑπερφυσικὴ δωρεά, ἐμφανίζεται τώρα ὡς ἐσωτερικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου διαγωγῆς. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἄριστοτέλης ἀναζητεῖ τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς εἰς τὴν προοπτικὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπεται (ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ συνεχῶς ἐξυψουμένου διὰ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν δημοσίων σχέσεων ιδεώδους τῆς αὐταρκειᾶς) νὰ ὑπηρετήσῃ ἄλλην βασικωτέραν ἀνάγκην, ἡ δυνατότης τῶν θεῶν προβάλλει ὡς «κρατίστη κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια»⁷ καὶ ταυτοχρόνως ὡς «τέλος τῶν ἀνθρωπίνων»⁸.

Εἰς τὴν θεωρητικὴν του προσπάθειαν νὰ παρουσιάσῃ τὴν εὐδαιμο-

1. Ξενοφῶντος: Ἀπομνημονευμάτων IV 7, 1.

2. » : » IV 8, 11.

3. Πλάτωνος: Πολιτείας 387 D — E.

4. Ἡθ. Νικ. Α' 1 (p. 1095 a 19/20). Πρβλ. 5 (p. 1097 b 5), 10 (p. 1099 b 20/21), Γ' 4 (p. 1111 b 28), Γ' 9 (p. 1169 b 30/31, 1170 b 18), Κ' 8 (p. 1178 b 30, 1179 a 1/2).

5. Εὐριπίδου: Ὀρέστου 667. Πρβλ. Ἄριστοτέλους: Ἡθ. Νικ. Γ' 9 (p. 1169 b 7/8).

6. Θρασυμάχου (Diels II B' 1). Πρβλ. Εὐριπίδου: Ἀπόσπ. 200 (Nauck).

7. Ἡθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1177 a 12/13).

8. » » Κ' 6 (p. 1176 a 31/32).

νίαν ὡς *summum bonum*, ὡς «ἄριστον καὶ κάλλιστον καὶ ἡδιστον»¹, ὁ Ἄριστοτέλης ἀξιολογεῖ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου ἀναλόγως τῆς θέσεώς των εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἐπιδιώξεων. Ὅσα ὑπάγονται εἰς μίαν γενικωτέραν σκοπιμότητα, εἶναι ἀπέναντί της ὑποδεέστερα. Ἐφ' ὅσον ἡ σκοπιμότης αὐτὴ ἐντάσσεται εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς πραγματοποιήσεως ἐνὸς εὐρυτέρου σκοποῦ, ἔχει ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνον δευτερεύουσαν σημασίαν. Ἐὰν ὁμοῦς ὑφίσταται μία τελικὴ ἀξία, ἡ ὁποία δὲν ἐπιδιώκεται χάριν μιᾶς ἄλλης, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸ σύνολον τῶν ἄλλων τείνη πρὸς ἐκείνην — ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς ἀσκόπου *regressus in infinitum* — τότε αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ὑψιστον ἀγαθόν: «Εἰ δὴ τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τὰλλα δὲ διὰ τοῦτο καὶ μὴ πάντα δι' ἕτερον αἰρούμεθα (πρόεισι γὰρ οὕτω γ' εἰς ἄπειρον, ὥστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν), δῆλον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τὰγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον»².

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὁμιλεῖ ὁ Ἄριστοτέλης ὡς θεωρητικὸς μόνον τῆς «αὐταρκειᾶς», ἀλλὰ καὶ τοῦ «πέρατος», τῆς παραλλήλου χαρακτηριστικῆς ἀπαιτήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀφ' ὅτου ἡ ζωὴ τῆς πόλεως ἀνέπτυξε τὴν νομικὴν τῆς διάστασιν, ὥστε νὰ ὑπάρχουν σαφὴ ὁρίδια διὰ τὴν κοινωνικὴν πρᾶξιν. Ἀφ' ὅτου ἡ Ἑλλάς ἐτάχθη ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τῆς Ἰωνίας ὑπὲρ τοῦ μέτρου εἰς τὰ θέματα τῆς ἀστικῆς συμπεριφορᾶς, ὁ,τιδήποτε δὲν εἶχεν εὐκρινὲς περίγραμμα εἰς τὴν ἔκφρασίν του, ἦτο «ἀηδὲς διὰ τὸ ἄπειρον», ὅπως ἡ ἱστοριογραφία τοῦ Ἡρόδοτου, ἡ ὁποία «οὐδὲν ἔχει τέλος καθ' αὐτήν», παρ' ὅτι «τὸ τέλος πάντες βούλονται καθορᾶν»³. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον διὰ τοῦτο ἡ συσσώρευσις εἰδήσεων ἐκ μέρους τῶν «λογοποιῶν», τοῦ Ἐκαταίου ἐπὶ παραδείγματι, δὲν καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους νουνεχεστέρους*, ἐὰν δὲν ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ συνεκτικοῦ δεσμοῦ τῶν διαφόρων γεγονότων**, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ δὲν περιορίζει λογικῶς τὸ πλῆθος τῶν φυσικῶν ἢ τῶν ἱστορικῶν φαινομένων.

Εἰς τὸν ἐκθειασμὸν τοῦ πέρατος, ὅπως τὸν ἐπεχείρησε θεωρητικῶς ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ ὁποῖος ἀπέρριψε «τὸ κακὸν τοῦ ἀπείρου», διὰ νὰ ὀρίσῃ ὡς σκοπὸν τῆς γνώσεως «τὸ ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου»⁴, συνέβαλεν ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα παραλλήλως πρὸς τὴν νομικὴν τῆς ἐπίδοσιν καὶ ἡ πολιτικὴ διάδοσις*** τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς, διὰ τῶν ἐννοιῶν τῆς

1. Ἡθ. Νικ. Α' 9 (p. 1099 a 24/25).

2. » » Α' 1 (p. 1094 a 18 — 22).

3. Ῥητορ. Γ' 9 (p. 1409 a 27 — 32).

* «Πολυμαθὴν νόον ἔχειν οὐ διδάσκει» (Diels I B' 40).

** «Χρὴ γὰρ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορίας φιλοσόφους ἀνδρας εἶναι» (Diels I B' 35).

4. Ἡθ. Νικ. Β' 5 (p. 1106 b 29/30).

*** «Ἐνομοθέτησε γὰρ (ὁ Χαρώνδας) τῶν πολιτῶν τοὺς υἱεῖς μανθάνειν γράμματα,

ὁποίας ὁ πραγματικὸς κόσμος προέβαλεν εἰς δύο επίπεδα, εἰς τὰ φθειρόμενα παρόμοια ὄντα καὶ εἰς τὴν ἀμετάβλητον ὄντολογικὴν τῶν ὑπό-στασιν, ὅπως τὴν ἐξέφραζεν ἡ σύνοψις τῶν γνωρισμάτων τῆς συμβολιζομένης οὐσιαστικῆς λέξεως¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπετιμήθη ὁμοίως ἡ πραγματικότης ἔναντι τῆς «ιδέας» ἢ τῆς «οὐσίας» καὶ κατὰ συνέπειαν ὁ χρόνος (ἐξέλιξις) ἔναντι τοῦ εἶναι (στάσις). Ὅτι δὴποτε κινεῖται, ὧφειλεν ὡς ἐκ τούτου τὴν κίνησιν του εἰς ἕνα ἰδανικὸν ἀκίνητον κινητῆρα, ὅπως τὸν λαμπρύνει ὡς ὑπεριάτην προϋπόθεσιν τῶν κοσμικῶν μεταβολῶν ὁ Ἄριστοτέλης εἰς τὸ Λ' τῶν Μεταφυσικῶν του: «Φανερόν οὖν ὅτι στήσεταιί ποτε καὶ οὐκ εἰς ἄπειρον πρόεισι τὸ ὑφ' ἑτέρου, ἀλλ' ἔσται τι ὁ πρῶτον κινήσεται»².

Ἡ ἀναγωγή τῶν ἐνεργειῶν εἰς ὑπερκειμένους σκοποὺς δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ ταῦτα νὰ συνεχίζεται ἀπεριορίστως — «ἀνάγκη στήναι καὶ μὴ εἰς ἄπειρον εἶναι»³. Ὅπως εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὰ γεγονότα προξενοῦνται ὑπὸ τοῦ τέλους, τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχουν καὶ ἡ ὅλη κίνησις τῶν φυσικῶν «ἐντελεχειῶν» ἀνάγεται εἰς τὸ «πρῶτον κινούμενον», τὸ ὁποῖον «ἀκίνητον αὐτὸ ἀεὶ κινεῖ τὰ κινούμενα»⁴, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν βίον τὰ ἔργα προκαλοῦνται ὑπὸ τῶν σκοπῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποβλέπουν καὶ ἡ ὅλη ἀλληλουχία τῶν ἐπιδιώξεων ἐξαρτᾶται τελικῶς ἐξ ἑνὸς μοναδικοῦ αὐτοτελοῦς αἰτίου τῶν πράξεων. Ἐὰν ἐπίσης ἡ τελειότης μιᾶς ἐνεργείας εἶναι ἀνάλογος τοῦ βαθμοῦ τῆς αὐτοτελείας, τὴν ὁποίαν ἔχει, ὅτι ἐπιδιώκεται χάριν τῆς ὑπάρξεώς του ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐπιδιωκόμενα χάριν ἐκείνου, εἶναι τὸ «τέλειον ἀγαθόν»⁵, ὁ αὐτοσκοπὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσπαθειῶν: «Τελειότερον δὲ λέγομεν τὸ καθ' αὐτὸ διωκτὸν τοῦ δι' ἕτερον καὶ τὸ μηδέποτε δι' ἄλλο αἰρετὸν τῶν καθ' αὐτὰ καὶ διὰ τοῦθ' αἰρετῶν καὶ ἀπλῶς δὴ τέλειον τὸ καθ' αὐτὸ αἰρετὸν ἀεὶ καὶ μηδέποτε δι' ἄλλο· τοιοῦτον δ' ἡ εὐδαιμονία μάλιστα εἶναι δοκεῖ· ταύτην γὰρ αἰρούμεθα ἀεὶ δι' αὐτὴν καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο»⁶.

χορηγούσης τῆς πόλεως τοὺς μισθοὺς τοῖς διδασκάλοις.. τὴν γὰρ γραμματικὴν παρὰ τὰς ἄλλας μαθήσεις προέκρινεν ὁ νομοθέτης καὶ μάλα προσηκόντως.. διὰ γὰρ ταύτης τὰ πλεῖστα καὶ χρησιμώτατα τῶν πρὸς τὸν βίον ἐπιτελεῖσθαι, ψήφους, ἐπιστολάς, διαθήκας, νόμους» (Διοδώρου Σικελιώτου XIII 12, 4 — 13, 1).

1. Ἴδε Σ. Δ. Κυριαζοπούλου: Τὸ γεγονός τῆς φιλοσοφίας, σ. 55 κ.έ.

2. Φυσικῆς ἀκροάσεως Η' 1 (p. 242 b 32 — 34).

3. Φυσ. Θ' 5 (p. 256 a 28/29). Πρβλ. Μεταφυσ. Λ' 3 (p. 1069 b 36 — 1070 a 4).

4. Μεταφυσ. Γ' 8 (p. 1012 b 30/31).

5. Ἠθ. Νικ. Α' 5 (p. 1097 b 8).

6. » » Α' 5 (p. 1097 a 30 — b 1).

6. Ὁ ἀνώτατος τρόπος τῆς αὐτοκαταφάσεως τοῦ προσώπου

Ὅ,τι διὰ τὸν παγκόσμιον λόγον τῶν γεγονότων θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς «ἀκίνησία», δηλαδή ὡς ἀπουσία περαιτέρω μεταβολῶν πρὸς μίαν πληρεστέραν ὑπαρξιν, παρουσιάζεται εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς ὡς «αὐτάρκεια», δηλαδή ὡς ἔλλειψις ὑπερτέρας βιοτικῆς ἀνάγκης: «Οὐδενὸς γὰρ ἐνδεῆς ἢ εὐδαιμονία, ἀλλ' αὐτάρκης»¹. Καὶ ὅ,τι χαρακτηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα ὡς κίνησιν, ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἠθικὴν ζωὴν ὡς «ψυχῆς ἐνέργεια»². Ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κινητικῆς καταστάσεως ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ κινουμένου καὶ κινουμένου, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς πρακτικῆς διαγωγῆς ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον ταυτίζονται: «Οὐ γὰρ ἅμα βαδίζει καὶ βεβάδικεν, οὐδ' οἰκοδομεῖ καὶ ᾠκοδόμηκεν, οὐδὲ γίνεται καὶ γέγονεν ἢ κινεῖται καὶ κέκίνηκεν· ἀλλ' ἕτερον καὶ κινεῖ καὶ κινεῖται, ἐώρακε δὲ καὶ ὄρᾳ ἅμα τὸ αὐτὸ καὶ νοεῖ καὶ νενόηκε. τὴν μὲν οὖν τοιαύτην ἐνέργειαν λέγω, ἐκείνην δὲ κίνησιν»³. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῆς εὐδαιμονίας δὲν ὑπάρχει μεταβίβασις, ἀλλ' ἐκδήλωσις ἐνεργητικότητος. Αὐτὸ σημαίνει πρῶτον, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως εἶναι ἡ τελείωσις τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρέποντος εἰς τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου* καὶ δεύτερον, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς ιδιότητος, ἢ ὅποια καὶ χωρὶς νὰ ἐκφράζεται, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατέχεται, ἀλλὰ περὶ γεγονότος: «Ἡ εὐδαιμονία ἐνέργειά τις ἐστίν, ἢ δ' ἐνέργεια δηλονότι γίνεται καὶ οὐχ ὑπάρχει ὡσπερ κτήματι»⁴.

Δὲν ὑφίσταται κατὰ συνέπειαν ἀτομικὴ εὐτυχία δυνάμει, ὅπως δὲν ὑπάρχει συνειδητὴ ζωὴ, ὅταν ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται καὶ ἂν παρὰ ταῦτα δὲν λέγεται, ὅτι ἀπέθανεν, ἐνῶ εὐρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς λήθης τοῦ ἑαυτοῦ του, τοῦτο συμβαίνει μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐγρηγόρσεως: «Τὸν μὲν γὰρ ἐγρηγορότα φατέον ζῆν ἀληθῶς καὶ κυρίως, τὸν δὲ καθεύδοντα διὰ τὸ δύνασθαι μεταβάλλειν εἰς ταύτην τὴν κίνησιν, καθ' ἣν λέγομεν ἐγρηγορέναι τε καὶ τῶν πραγμάτων αἰσθάνεσθαι τινος»⁵. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ εὐδαιμονία δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν μακαριότητα, ἕνα συναισθηματικὸν ἐφησυχασμὸν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' εἶναι εἰς τὴν προσωπικὴν τῆς πάντοτε διάστασιν ἢ ἀνωτάτη ἐκφράσις τῆς αὐτοκαταφάσεως

1. Ἡθ. Νικ. Κ' 6 (p. 1176 b 5/6).

2. » » Α' 13 (p. 1102 a 5).

3. Μεταφυσ. Θ' 6 (p. 1048 p 30 — 35).

* «Τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται κατ' ἀρετὴν τελείαν». (Ἡθ. Νικ. Α' 6, p. 1098 a 16/17).

4. Ἡθ. Νικ. Γ' 9 (p. 1169 b 29/30). Πρβλ. Α' 6 (p. 1098 a 5 — 7).

5. Προτρ. ἀπόσπ. 14 (p. 49 R o s s).

τοῦ ἀνθρώπου. Ὅσοι διὰ τοῦτο τὴν θεωροῦν ἀπλῶς ὡς ἀπόλαυσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑλιστικῆς καὶ μόνον φύσεως, ὥστε ἀναλόγως τῆς ἀξιολογικῆς των τοποθετήσεως εἰς τὴν ζωὴν νὰ τὴν ἐπιδιώκουν ἢ νὰ τὴν ἀποφεύγουν, ἔχουν ἐσφαλμένην ιδέαν τοῦ πράγματος. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀνήκουν ὁ Εὐδοξος καὶ οἱ ὀπαδοὶ του καὶ εἰς τὴν δευτέραν οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὸν Κνίδιον μαθηματικὸν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν ὄλων τῶν ἐμβίων ἀδιακρίτως (καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ πρώτη ἀξία τῆς ζωῆς)* εἶναι ἡ ἀπολαυστικὴ τάσις. Κατὰ τὸν ἡγέτην τῆς Ἀκαδημίας ἡ βιολογικὴ αὐτὴ ροπή, ἐπειδὴ περιορίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἄτομόν του καὶ τονίζει τὸ ἰδιωτικὸν του καὶ μόνον συμφέρον, πρέπει (καὶ παρὰ τὸν πολῦτιμον χαρακτήρα της διὰ τὴν ὑπαρξιν) νὰ ὑπερνικηθῆ χάριν τῆς δικαιοσύνης: «Οἱ μὲν γὰρ τάγαθὸν ἡδονὴν λέγουσιν, οἱ δ' ἐξ ἐναντίας κομιδὴν φαῦλον· οἱ μὲν ἴσως πεπεισμένοι καὶ οὕτως ἔχειν, οἱ δ' οἰόμενοι βέλτιον εἶναι πρὸς τὸν βίον ἡμῶν ἀποφαίνειν τὴν ἡδονὴν τῶν φαύλων καὶ εἰ μὴ ἔστιν»¹.

Ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχε καταλήξει περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δύο μόνον αὐθεντικοὶ τρόποι συμπεριφορᾶς ὑπάρχουν, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τείνει πρὸς ἡδονικοὺς σκοποὺς καὶ αὐτός, ὁ ὁποῖος καταγωνίζεται τὸν ἐγωϊσμόν χάριν τῆς ἠθικῆς τάξεως: «Δύ' ἐστὸν βίω, οἷον ὁ μὲν ἡδιστος ὢν τυγχάνει, δικαιοτάτος δ' ἕτερος»². Τὸ πρῶτον εἶδος διαγωγῆς ἐχαρακτήριζε τοὺς συνετοὺς καὶ εἶχε θείαν προέλευσιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνοήτων: «Θεὸς δὲ ἀνθρώποις σώφροσι νόμος, ἄφροσι δὲ ἡδονή»³. Ἐν τούτοις ὁ Πλάτων ἐγνώριζεν, ὅτι, ὅπου ὑπῆρχε πραγματικὴ εὐτυχία, ἦτο περιττὸν τὸ ἐρώτημα, ποῦ ἀποβλέπει, ἐάν δηλαδὴ ἐδικαιολογεῖτο ἢ ὄχι: «Οὐκέτι προσδεῖ ἐρέσθαι ἵνα τί δὲ βούλεται εὐδαίμων εἶναι ὁ βουλόμενος; ἀλλὰ τέλος δοκεῖ ἔχειν ἡ ἀπόκρισις»⁴. Ἡ ἀναφορὰ ἐξ ἄλλου τῶν πράξεων εἰς τὸν θεὸν δὲν εἶχε κατὰ τὸν θεωρητικὸν τῆς μεταφυσικῆς Ἠθικῆς τὴν δικαίωσιν της ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου· δὲν ἦτο μὲ ἄλλους λόγους ὁ θεὸς ἡ τελικὴ ἐπιδίωξις τοῦ βίου, ἀλλ' ἡ εὐτυχία τῆς εὐρέσεώς του ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος: «Τὸ μὲν θεῖον ἐν ἅπασιν ζητεῖν κτήσεως ἕνεκα εὐδαίμονος βίου καθ' ὅσον ἡ φύσις ἡμῶν ἐνδέχεται»⁵. Κατ'

* «Τὴν ἡδονὴν τάγαθὸν φετ' διὰ τὸ πάνθ' ὄραν ἐφιέμενα αὐτῆς καὶ ἔλλογα καὶ ἄλλογα.. (ἕκαστον γὰρ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν εὐρίσκειν, ὥσπερ τροφήν), τὸ δὲ πᾶσιν ἀγαθὸν καὶ οὐ πάντ' ἐφίεται, τάγαθὸν εἶναι» (Ἠθ. Νικ. Κ' 2, p. 1172 b 9 — 15).

1. Ἠθ. Νικ. Κ' 1 (p. 1172 a 27 — 31).

2. Νόμων 662 D.

3. Ἐπιστολῆς η' 335 A.

4. Συμποσίου 205 A.

5. Τιμαίου 68 E.

οὐσίαν ἐπομένως ὁ ἀρνητῆς τῆς ἡδονῆς εἶχε συλλάβει, ὅπως καὶ ὁ μαθητῆς του, ὡς σκοπὸν τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν εὐδαιμονίαν, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι δὲν τὴν ἐθεμελίωσεν ἐπὶ τοῦ αἰτήματος τῆς αὐταρκειᾶς, ἀλλὰ διὰ τοῦ θείου προσώπου τῆς πόλεως.

7. *Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἡδονῆς ἡ πνευματικὴ ἐνεργητικότητα*

Παρ' ὅτι ἀνεγνώρισε βασικῶς τὸ κεντρικὸν ἀξίωμα τοῦ Ἠδονισμοῦ*, ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τούτοις δὲν συνεφώνησε πρὸς τὸν Εὐδοξὸν ὡς πρὸς τὴν θεμελιώδη κατεύθυνσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ἡδονὴ βεβαίως δὲν ἐχωρίζετο τῆς εὐδαιμονίας**, ἀλλ' ἦτο τρόπον τινὰ τὸ ἐπακόλουθον, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐκείνη ὡς ἐνεργητικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς*** ἐπιτυγχάνει τὴν ὀλοκλήρωσιν της, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ὠραιότης συμπληρώνει τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας : «Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονή.. ὡς ἐπιγινόμενόν τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα»¹. Ἐὰν ὁμως «τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν» δὲν εὐρίσκετο πέραν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐξεφράζετο ἐμπράκτως ὡς «ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν»², τότε ὁ πρακτικὸς βίος εἰς τὴν οὐσιωδέστεραν ἠθικὴν του ἐκδήλωσιν εἶχεν ἐνδιαθέτως καὶ ὀχι δίκην «περιάπτου τινός»³ ἡδονικὸν χαρακτῆρα. Αὐτὸ ἐσήμαινεν, ὅτι τὰ ἠθικὰ ἔργα δὲν ἦσαν μέσα διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἐνὸς ἐξωτερικοῦ πρὸς τὴν ἐνεργητικὴν των διάθεσιν ἀποτελέσματος, ἀλλ' ὅτι αὐτὴ καὶ μόνον ἡ πραγματοποίησις των ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ὀρίζονται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν μεσότητά ὡς αὐθεντικὴν ἀνθρωπίνην ἐκφρασιν, συνεπάγεται τὴν ἡδονήν, ἡ ὁποία μάλιστα «συναύξει τὴν ἐνέργειαν»⁴, ἐνισχύει ἐπὶ παραδείγματι τὴν φιλοσοφικὴν ἐφεσιν ἢ ἀπλῶς τὴν χαρὰν τῆς γνώσεως : «Ἐπεὶ αἱ ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν καὶ μανθάνειν (ἡδοναὶ) μᾶλλον ποιοῦσι θεωρεῖν καὶ μανθάνειν»⁵. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἐφ' ὅσον «αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις.. εἰσὶν ἡδεῖαι καὶ καθ' ἑαυτάς»⁶, δὲν θὰ ἦτο ἐνάρετος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἐδοκίμαζεν ἱκανοποίησιν εἰς τὴν ἐκ-

* «Καὶ τὸ διώκειν δ' ἅπαντα καὶ θηρία καὶ ἀνθρώπους τὴν ἡδονὴν σημείον τι τοῦ εἶναι πως τὸ ἄριστον αὐτῆν» ('Ηθ. Νικ. Η' 14 (p. 1153 b 25/26).

** «Οἰόμεθά τε δεῖν ἡδονὴν παραμεμίχθαι τῇ εὐδαιμονίᾳ» ('Ηθ. Νικ. Κ' 7, p. 1177 a 22/23).

*** «Ἡ εὐδαιμονία ἐνέργειά τις ἐστίν, ἡ δ' ἐνέργεια δηλὸν ὅτι γίνεται καὶ οὐχ ὑπάρχει ὡσπερ κτήμά τι» ('Ηθ. Νικ. Ι' 9, p. 1169 b 29/30).

1. 'Ηθ. Νικ. Κ' 4 (p. 1174 b 31 — 33).

2. » » Α' 6 (p. 1098 a 16/17).

3. » » Α' 8 (p. 1099 a 16).

4. » » Κ' 7 (p. 1177 b 21).

5. » » Η' 13 (p. 1153 a 22/23).

6. » » Α' 9 (p. 1099 a 14/15).

τέλεσιν των : «Οὐδείς ἐστιν ἀγαθὸς ὁ μὴ χαίρων ταῖς καλαῖς πράξεσιν»¹.

Ἐὰν ὁμοῦς ὁ Ἀριστοτέλης συνδέῃ τὴν αὐτοβεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως πρὸς τὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει τὴν πνευματικὴν του διάστασιν, εἶναι φυσικὸν νὰ μὴ συλλαμβάνουν τί ἐννοεῖ, ὅσοι θεωροῦν τὴν ἡδονὴν ὡς αἰτίαν τῶν κακῶν τοῦ βίου καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐξοβελίσουν ἐκ τῆς πνευματικῆς προσπάθειας ὡς συναισθηματικὸν τῆς ἀποτελέσματος καὶ μάλιστα ὡς μίαν ἄσχετον τῆς ἠθικῆς τῆς ποιότητος κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς δραστηριότητός του : «Πῶς δὲ λέγει πασχούσης τῆς διανοίας χαίρειν τοὺς φιλομαθεῖς ἢ τοὺς φιλοτίμους ;² οὐ γὰρ δὴ τὸ χαίρειν καὶ ἡδοῦναι ἐν τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ παθητικῷ μορίῳ τῆς ψυχῆς»³.

Ὁ Ἀσπάσιος λοιπὸν ὡς μαθητὴς τοῦ Σενέκα εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῆς ἡδονῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ* καὶ οἱ μεταγενέστεροι ὁπαδοὶ τοῦ Ἠδονισμοῦ εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ παρουσιάσουν τὴν ἡδονὴν ὡς τελικὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἀρετῆς⁴ δὲν ἀντελήφθησαν τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος δὲν διεχώρισε τὴν διάνοιαν ἐκ τῆς ψυχῆς, ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν μίαν ἐνεργητικῆς καὶ τὴν ἄλλην παθητικῆς φύσεως**, ἀλλ' ἐκορύφωσε τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν εἰς τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία δὲν συντελεῖται χάριν ἐνὸς οἰουδήποτε ἀποτελέσματος, ὅπως συμβαίνει γενικῶς εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ἀναπτύξεως, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὴν βαθυτέραν αὐτοκατάφασιν τοῦ πνεύματος : «Τοῦ δ' ἀγαθοῦ ἡ ἐνέργεια σπουδαία καὶ ἡδεῖα καθ' αὐτήν»⁵.

Ὅσοι ἐξ ἄλλου παρουσιάζουν τὸν Ἀριστοτέλη νὰ πρεσβεύῃ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῆ καὶ σκέπτεται κινούμενος μόνον «ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ γίνῃ εὐτυχής»⁶, δὲν ὑπολογίζουσιν τὴν κεντρικὴν ἀξίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, τὴν ἐνεργητικότητά, Ἀπὸ τοῦ «Προτρεπτικοῦ» μέχρι

1. Ἠθ. Νικ. Α' 9 (p. 1099 a 17/18).

2. » » Γ' 13 (p. 1117 b 29 — 31).

3. Ἀσπασίου : Σχολίων εἰς τὰ Ἠθικά τοῦ Ἀριστοτέλους III 13 («Commentaria in Aristotelem graeca», XIX τόμ. ὡς ἀν. σ. 88).

* «N e gaudium quidem ex virtute oritur, quamvis bonum sit, absoluti tamen boni pars est, non magis quam laetitia et tranquillitas» (L. Annaei Senecae: De vita beata XV 2).

4. Ἴδε B. Russell: History of Western Philosophy, ὡς ἀν. σ. 190, J. O. Urmson: Aristotle on Pleasure («Aristotle», A collection of Critical Essays, ἐκδ. J. M. E. Moravcsik, Garden City — New York 1967, σ. 325).

** «Λέγω δὲ παθητικὴν διάθεσιν τὴν ἐν τῷ παθητικῷ μόνῳ, μηκέτι δὲ καὶ ἐν τῷ λογιστικῷ» (Ἀσπασίου : Σχολίων, ὡς ἀν. VIII 6, σ. 172).

5. Ἠθ. Νικ. Ι' 9 (p. 1169 b 31/32. Πρβλ. 1170 a 7).

6. H. A. Prichard: The Meaning of Ἀγαθόν in the Ethics of Aristotle («Moral Obligation», ἐκδ. J. O. Urmson, Oxford 1968, σ. 40).

των «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ὑποστηρίζεται, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρ, εἰς ὃ,τι τὸν προσδιορίζει κατὰ βάθος, δὲν εἶναι μία σταθερὰ πραγματικότης, ἀλλ' ἡ μεταβολὴ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως εἰς ἔργον. Ἐὰν εἰς τοὺς χρόνους τῆς πλατωνικῆς του μαθητείας ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισε τὴν ἐγρήγορσιν ὡς κατ' ἐξοχὴν ἰδιότητα τῆς ζωῆς, τὴν ἐποχὴν τῆς ὀριμωτέρας ἠθικῆς του πραγματείας ἀπεδείκνυεν ὡς χαρακτηριστικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἔφεσιν καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς γνώσεως ὡς κτήματος καὶ ὡς ἐγχειρήματος καὶ κατέληγε διὰ τῆς συγκρίσεώς των εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴν προτεραιότητα εἶχεν ἡ δρᾶσις: «Τὸ δ' ὡς ἔχον καὶ διανοούμενον διττῶς δὲ καὶ ταύτης (ζωῆς) λεγομένης τὴν κατ' ἐνέργειαν θετέον κυριώτερον γὰρ αὕτη δοκεῖ λέγεσθαι»¹. Αὕτη ἀκριβῶς «ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια»² εἶναι «τὸ ἡδιστον καὶ τὸ ἄριστον»³ ὡς αὐτοσκοπὸς («δόξαι τ' ἂν αὕτη μόνη δι' αὐτὴν ἀγαπᾶσθαι») ⁴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὁποία συνίσταται βασικῶς εἰς τὴν διανοητικὴν πράξιν: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἀνθρώπος»⁵.

8. Κοινωνικὴ ἀνασφάλεια καὶ διανοητικὴ ἄμυνα

Ὅ,τι ἐθέσπιζεν ἡ διάνοια, προσέφερε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπειδὴ ἐπεβάλλετο φυσικῶς, τὸ βαθύτερον βίωμα τῆς ὑπάρξεως. Ὅπου τοῦτο δὲν συνέβαινε, πρᾶγμα σὺνηθες, δὲν ἐξεφράζετο ἡ αὐθεντικὴ δυνατότης τοῦ ἀνθρώπου: «Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς τὰ ἡδέα μάχεται διὰ τὸ μὴ φύσει τοιαυτ' εἶναι, τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἔστιν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα»⁶. Ὅπου ἀντιθέτως ὁ ἀνθρώπος ἀνέπτυσσε διὰ τῆς πράξεώς του τὴν φυσικὴν του διάθεσιν, ἐκέρδιζε μίαν εὐγένειαν καὶ μίαν ψυχικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ὑποστῇ μὲ «στωϊκὴν» (ὅπως παρατηροῦν, ὅσοι προλαμβάνουν ἱστορικῶς τὴν ἀπαιτουμένην ἠθικὴν στάσιν)⁷ ἀξιοπρέπειαν τὰ πλήγματα τῆς τύχης, ἔστω καὶ ἂν ἀνεστέλλετο πρὸς στιγμὴν ἡ καθαρὰ δραστηριότης τοῦ πνεύματος: «Ἀνάπαλιν δὲ συμβαίνοντα θλίβει καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον· λύπας τε ἐπιφέρει καὶ ἐμποδίζει πολλὰς ἐνεργείας· ὁμως δὲ καὶ ἐν τούτοις διαλάμπει τὸ καλόν, ἐπειδὴν φέρη τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναληθσίαν ἀλλὰ γεννάδας ὦν καὶ μεγαλόψυχος»⁸.

1. Ἠθ. Νικ. Α' 6 (p. 1098 a 4 — 7).

2. Προτρ. ἀπόσπ. 14 (p. 50 Ross).

3. Μεταφ. Α' 7 (p. 1072 b 24).

4. Ἠθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1172 b 1/2).

5. » » Κ' 7 (p. 1178 a 7 — 9).

6. » » Α' 6 (p. 1099 a 11 — 13). Πρβλ. Γ' 13 (p. 1118 b 21/22).

7. Ἴδε R. A. Gauthier: La morale d' Aristote, Paris 1958, σ. 59.

8. Ἠθ. Νικ. Α' 11 (p. 1100 b 28 — 33).